

Jeugdhulp op School - Oplegger bij tussen- en eindrapportage monitoronderzoek

Dit document bevat een inleidend deel over het project JOS en het doen van onderzoek naar een interventie; informatie over de vormgeving en opbrengsten van JOS in de praktijk op het niveau van input, proces, output en outcome; adviezen voor doorontwikkeling van JOS; en adviezen voor het volgen van JOS.

1. Inleiding

JOS-pilot en onderzoek

Gemeenten Regio Alkmaar en de samenwerkingsverbanden passend onderwijs vo van de regio's Noord- en Midden- Kennemerland zijn in schooljaar 2022-2023 een pilot gestart met Jeugdhulp op School in het voortgezet onderwijs (JOS). Oberon is gevraagd om het project te volgen en heeft daartoe een onderzoeksplan opgesteld. Op verzoek van de opdrachtgever zijn hierin gedurende de onderzoeksperiode enkele wijzigingen aangebracht. Hierdoor is het aantal onderzoeksactiviteiten beperkt gebleven en is het doel van het onderzoek enigszins gewijzigd. In 2022 en in 2023 hebben onderzoekers van Oberon (online) groeps gesprekken van een tot anderhalf uur gevoerd met JOS-functionarissen, medewerkers van de scholen, vertegenwoordigers van Stichting Groeimee en de procesbegeleider van JOS. Tevens zijn relevante documenten bestudeerd. Verder hebben onderzoekers meerdere malen overleg gehad met de opdrachtgever en een dataspecialist werkzaam voor de Netwerk Organisatie Regio Alkmaar (NORA).¹ Dit heeft in het voorjaar van 2023 een tussenrapportage en in het najaar van 2023 een eindrapportage opgeleverd.² Deze notitie is bedoeld als oplegger bij beide notities en geeft de belangrijkste zaken rond de vormgeving en de opbrengsten van het project JOS weer, aangevuld met adviezen voor doorontwikkeling en monitoring van JOS. Alvorens op de zojuist genoemde zaken in te gaan, geven we enige uitleg over het meten van effecten van een interventie en over het gehanteerde theoretisch kader.

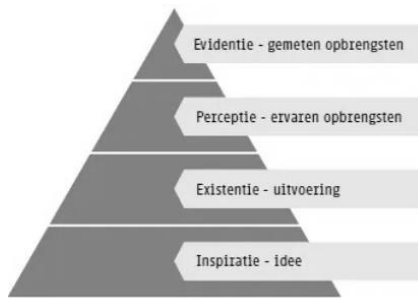
Meten van effecten van een interventie

Bij het in kaart brengen van de opbrengsten van JOS is het van belang om te bedenken dat onderzoek naar effectiviteit van een interventie (zoals JOS) op verschillende niveaus kan plaatsvinden. De Kennispiramide illustreert dit aan de hand van verschillende lagen: inspiratie (het idee), existentie (de uitvoering), perceptie (ervaren opbrengsten) en evidentie (gemeten opbrengsten).³ De bewijskracht neemt toe naarmate je dichterbij de top van de piramide komt. Bij resultaten wordt in eerste instantie gekeken naar de percepties van betrokkenen – effecten kun je niet direct meten, maar wel bespreken. Een laatste stap is het meten van de opbrengsten, de evidentie. Deze stap kan pas in werking treden als aan de drie voorgaande is voldaan. Om het hoogste niveau van de piramide te bereiken is het van belang om de onderzoeksuitkomsten te vergelijken met de beginsituatie (voor- en nameting) en een controlegroep (die niet heeft deelgenomen aan de interventie). Statistisch aantonen van effectiviteit van JOS is daarmee niet mogelijk, maar wellicht ook niet wenselijk. Veranderingen door JOS in het pilotjaar 2022-2023 zullen daarom in kaart worden gebracht op het niveau van uitvoering en ervaren opbrengsten.

¹ Zie Hoofdstuk 1 p. 5 in de Tussenrapportage JOS en Bijlage 3 in de Eindrapportage JOS voor een overzicht van respondenten in beide interviewrondes en geraadpleegde documenten.

² Jeugdhulp op School. Eerste resultaten monitoronderzoek. Tussenrapportage ter ondersteuning van inkoop jeugdhulp regio Alkmaar; Jeugdhulp op School. Eindrapportage monitoronderzoek. Oberon, Utrecht.

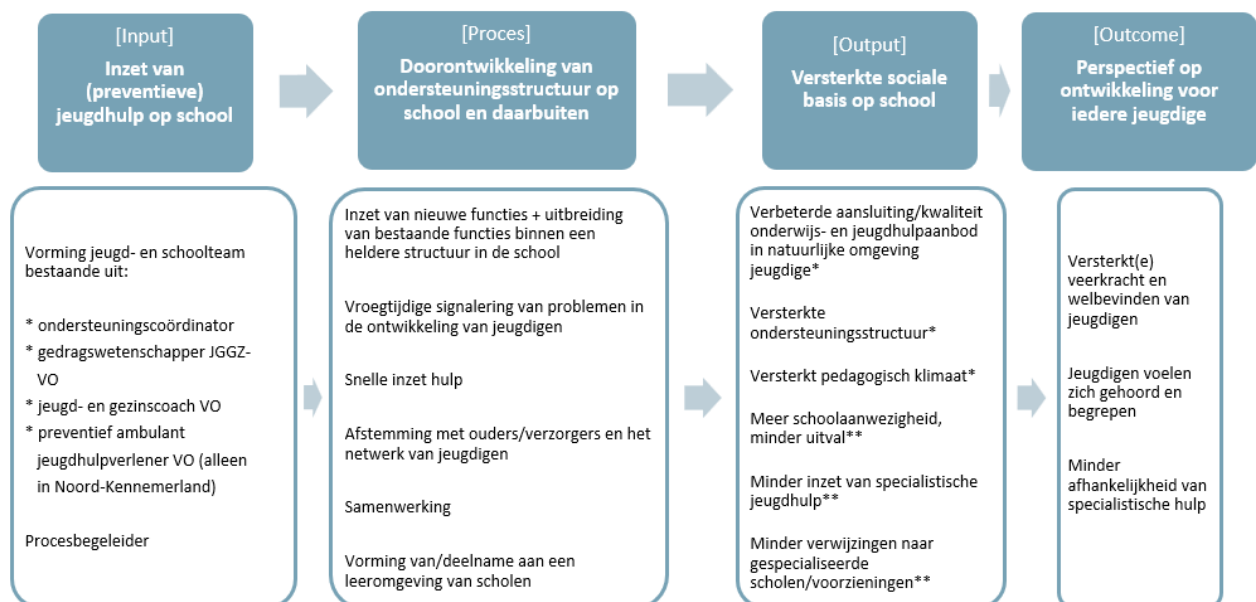
³ Uit: Kennisnet (2012). Vier in Balans Monitor. p. 23. (Geraadpleegd via: https://www.kennisnet.nl/app/uploads/kennisnet/publicatie/vierinbalans/Vier_in_balans_monitor_2012.pdf)



Kennisspiramide (uit: Vier in balans monitor 2012, p. 23)

Theoretisch kader

Bij de start van het onderzoek is op basis van het plan van aanpak dat is opgesteld door de projectorganisatie⁴ een theoretisch kader opgesteld. Het kader geeft de inzet en het proces rond JOS en de verwachte uitkomsten daarvan weer. Aan de hand van dit kader geven we de veranderingen door JOS per fase weer op het niveau van uitvoering van JOS en ervaren opbrengsten van JOS in schooljaar 2022-2023. De twee gespreksrondes met de jeugd- en schoolteams vormen hiervoor de basis.



Theoretisch kader, gebaseerd op het plan van aanpak JOS

⁴ Jeugdhulp op School. Plan van aanpak. Regio Alkmaar, Samenwerkingsverbanden Noord- en Midden-Kennemerland, Stichting Groeimee.

2. Vormgeving en opbrengsten JOS

Vormgeving Jeugdhulp op School (INPUT)

De pilots Jeugdhulp op School zijn in het najaar van 2022 op acht scholen voor voortgezet, speciaal en praktijkonderwijs in Noord- en Midden Kennemerland van start gegaan. Het gaat om vijf scholen in Noord-Kennemerland: Stedelijk Dalton College Alkmaar (vmbo/havo/vwo), Jan Arentsz Alkmaar (vmbo), PCC Oosterhout (vmbo), De Spinaker Alkmaar (voortgezet speciaal onderwijs) en Focus (praktijkonderwijs). In Midden-Kennemerland gaat het om drie scholen: Vonk Castricum (vmbo), Jac. P. Thijsse College (mavo/havo/vwo) en het Bonhoeffer College (mavo/havo/vwo).

Op elke school is een preventief jeugd- en schoolteam gevormd. Dit team verzorgt preventieve jeugdhulp in de school en bestaat uit een ondersteuningscoördinator, een jeugd- en gezinscoach VO, een gedragswetenschapper JGGZ-VO en voor de scholen in Noord-Kennemerland ook een preventief ambulante jeugdhulpverlener VO. De acht pilotscholen werkten vóór schooljaar 2022-2023 al met de jeugd- en gezinscoaches VO. Met het project JOS is gedurende het pilotjaar extra capaciteit en expertise ingezet. Alle scholen hebben urenuitbreiding van de jeugd- en gezinscoaches VO gekregen. Daarnaast hebben de scholen in Midden-Kennemerland extra capaciteit en expertise gekregen met de komst van een vaste gedragswetenschapper. In Noord-Kennemerland was die reeds aanwezig. Op de scholen in Noord-Kennemerland is daarnaast een preventief ambulante jeugdhulpverlener gestart. Verder werken jeugd- en gezinscoach en gedragswetenschapper in Midden-Kennemerland voor de drie scholen tezamen.

Tabel 1 laat de komst en/of uitbreiding van uren van de verschillende functies op de acht scholen zien in vergelijking met de situatie vóór de start van pilot. Het grootste verschil wordt gemaakt door de komst van de preventief ambulante jeugdhulpverlener VO met 28 tot 36 uur per week op de scholen in Noord-Kennemerland. De werving van JOS-functionarissen was gericht op kennis, kunde en ervaring aansluitend bij de scholen (match). Daarmee is uitgegaan van de vraag van de schoolpopulatie en de daarbij passende competenties van de professional. Dit heeft als gevolg gehad dat de uren van medewerkers op de scholen verschillen, binnen het totaal vastgestelde formatieve kader. De jeugd- en gezinscoaches VO, preventief ambulante jeugdhulpverleners VO en gedragswetenschappers JGGZ-VO zijn in dienst bij Stichting Groeimee.

Tabel 1. Uitbreiding uren JOS-functies op pilotscholen (Bron: Stichting Groeimee)

School	Gedragswetenschapper JGGZ-VO		Jeugd- en gezinscoach VO		Preventief ambulante jeugdhulpverlener VO	
	Eerder	Tijdens project	Eerder	Tijdens project	Eerder	Tijdens project
Stedelijk Dalton College Alkmaar	0,055 fte	0,165fte*	0,165 fte	0,44 fte	0 fte	0,76 fte / 28 uur
Focus	0,055 fte	0,165 fte	0,11 fte	0,16 fte	0 fte	1 fte / 36 uur
PCC Oosterhout	0,055 fte	0,165 fte	0,11 fte	0,33 fte	0 fte	0,76 fte / 28 uur
De Spinaker Alkmaar	0,055 fte	0,165 fte	0,22 fte	0,44 fte	0 fte	1 fte / 36 uur
CSG Jan Arentsz Alkmaar	0,055 fte	0,165 fte	0,165 fte	0,22 fte	0 fte	1 fte / 36 uur
Jac. P. Thijsse College	0 fte	0,11 fte	0,24 fte	0,49 fte	n.v.t.	n.v.t.
Bonhoeffer College	0 fte	0,11 fte	0,24 fte	0,49 fte	n.v.t.	n.v.t.
Vonk Castricum	0 fte	0,11 fte	0,24 fte	0,49 fte	n.v.t.	n.v.t.

*De uitbreiding 0,65 fte is voor alle 23 scholen in NK beschikbaar

De volgende kaders geven een beknopt overzicht van de inzet van deze JOS-functionarissen. Hierbij moet worden opgemerkt dat de invulling van taken van de jeugd- en gezinscoach VO en de preventief ambulante jeugdhulpverlener VO vanwege hun gelijkwaardige expertises en aanwezigheid op school (vaak, maar op verschillende momenten) gedurende de eerste maanden flexibel is opgepakt. Dit betekent dat er geen strak onderscheid was in taken uit de bovenste twee kaders, later is daar meer onderscheid in ontstaan. Om het proces van inbedding van JOS in de ondersteuningsstructuur van de pilotscholen te ondersteunen is een *procesbegeleider* ingezet.

Jeugd- gezinscoach VO

- heeft een centrale positie in de ondersteuningsstructuur
- werkt nauw samen met de ondersteuningscoördinator
- neemt deel aan het zorgoverleg op school
- ondersteunt leerling en ouders bij vraagverheldering
- biedt kortdurende ondersteuning aan leerling en betreft ouders hierbij
- ondersteunt bij het vormgeven van ondersteuning
- schakelt met jeugdhulpverlening (verwijzing nodig) en het voorliggende veld (geen verwijzing nodig)
- heeft een adviesrol inzake het ondersteuningsaanbod en voorzieningen op school
- sluit aan bij gesprekken met ouders (bv complexe ondersteuningsvragen of als ouders geen hulp wensen)
- bespreekt complexe casuïstiek met onderwijsprofessionals
- werkt preventief gericht op het individu en groepen leerlingen
- heeft een rol in professionalisering van onderwijsprofessionals

Preventief ambulante jeugdhulpverlener VO

- biedt kortdurende ondersteuning aan leerling en gezin (systemische benadering) met de mogelijkheid tot gesprekken in de thuissituatie (indien geen verwijzing nodig is)
- sluit aan bij gesprekken met ouders
- bespreekt complexe casuïstiek met onderwijsprofessionals
- werkt preventief gericht op het individu en groepen leerlingen
- heeft een rol in professionalisering van onderwijsprofessionals

Gedragswetenschapper JGGZ-VO

- biedt ondersteuning bij gerichte hulpvraag van een leerling waarover zorgen zijn
- wordt alleen ingezet na zorgoverleg op school en met toestemming van ouders
- verricht van handelingsgerichte diagnostiek
- geeft handelingsadviezen voor school, leerling, ouders
- adviseert over verdere hulpverlening en ondersteunt actief bij verwijzing

Concrete opbrengsten op inputniveau:

- Vorming jeugd- en schoolteam, invulling verschillende JOS-functies
- Verbinding procesbegeleider aan jeugd- en schoolteam
- Start gezamenlijke leeromgeving

De zojuist genoemde opbrengsten sluiten aan bij de verwachtingen zoals weergegeven in het theoretisch kader.

Doorontwikkeling ondersteuningsstructuur (PROCES)

Na het inrichten van de jeugd- en schoolteams (professionals, uren, begeleiding) is een praktisch en inhoudelijk inbeddingsproces van start gegaan dat op elke school op eigen wijze is verlopen.

In *praktische* zin zijn er bij aanvang van de pilot afspraken op de scholen gemaakt over hoe de extra capaciteit en expertise het beste kan worden ingezet. Belangrijke onderwerpen daarbij zijn afbakening van rollen en

taken, de overlegstructuur, afspraken over verwijzing, registratie, communicatie(lijnen), omgang met het delen van informatie, en het gebruik en de ontwikkeling van instrumenten om voorgaande helder vast te leggen. Voor de *inhoudelijke* inbedding is de inzet van JOS verbonden aan de ontwikkelvragen van de school. De procesbegeleider speelde een belangrijke rol bij het helder krijgen van deze vragen. Zo hadden verschillende scholen de wens om ondersteuningsbehoeften eerder te signaleren, meer handelingsgericht te werken, een betere verbinding met het gezin te krijgen en overbelasting van leerlingen te voorkomen. Op een enkele school speelde een zeer specifieke vraag, bijvoorbeeld hoe gezinnen die in armoede leven te bereiken, of hoe om te gaan met straatcultuur die jongeren meebrengen in de school.

Op de scholen met een uitgebreide ondersteuningsstructuur (vanwege een groot leerlingenaantal en of verschillende onderwijsniveaus), en op de scholen met een kwetsbare leerlingenpopulatie waar al verschillende zorgprofessionals bij betrokken zijn (praktijkonderwijs, speciaal onderwijs), blijkt dat inbedding extra tijd kost. JOS is op de scholen voor vso en pro een schakel in een grotere keten omdat er al veel andere (externe) hulpverleners en ondersteuners in de school aanwezig zijn, waaronder gedragswetenschappers. Doordat deze scholen echter een sterk intern overleg hebben (bij vso de commissie voor begeleiding) kan JOS daar goed aanhaken en afstemmen met andere disciplines. Op de scholen met meerdere onderwijsniveaus en een groot aantal leerlingen is inbedding een grotere uitdaging. Er zijn meer afstemmingsvraagstukken doordat niet iedereen aan hetzelfde overleg deelneemt. Dit vraagt om extra aandacht voor een goede inhoudelijke en praktische afstemming, communicatie en afbakening van rollen en taken.

De *preventieve inzet* van JOS ontwikkelt tegelijkertijd met het praktisch en inhoudelijk goed inpassen van JOS in de ondersteuningsstructuur. We herkennen grofweg twee typen preventieve inzet: inzet om problematiek te voorkomen (hierna: primaire preventie) en inzet om te voorkomen dat problematiek groter wordt door eerder te signaleren en snel en laagdrempelig ondersteuning te bieden (secundaire preventie). Preventieve inzet liet gedurende het schooljaar 2022-2023 een ontwikkeling zien van inzet op secundaire preventie naar óók inzet op primaire preventie. Met andere woorden is JOS in eerste instantie ingesprongen op individuele casussen die urgent waren. Op die manier konden JOS-functionarissen direct meedraaien in school en met ondersteuning van leerlingen en ouders (verbinding met het gezin) verergering van problemen voorkomen. Later in het jaar zijn JOS functionarissen zich meer gaan richten op het voorkomen van problemen door inzet gericht op groepen leerlingen, ouders in het algemeen en ook op onderwijsprofessionals. Om deze vormen van preventie naast elkaar te laten lopen was het nodig om eerst de school en de leerlingenpopulatie te leren kennen en praktische zaken op orde te hebben. In de tussen- en eindrapportage staat beschreven welke concrete preventieve activiteiten plaatsvinden. De ontwikkeling van een breder (vraaggericht) aanbod van primaire preventie door JOS (wat hebben groepen leerlingen, ouders en professionals in deze schoolsetting nodig om problemen te voorkomen?) is nog gaande. Het jeugd- en schoolteam, de procesbegeleider en de aanbieder spreken van positieve ervaringen (zie de Eindrapportage JOS voor voorbeelden). Het is echter nog niet duidelijk wat dit vanuit het perspectief van leerlingen, ouders en onderwijsprofessionals oplevert. Hiervoor is meer onderzoek nodig, zie het advies voor het verder volgen van JOS.

Daarnaast bleek de preventieve taak van JOS op de praktijkschool en op de school voor speciaal onderwijs meer dan op de scholen voor regulier voortgezet onderwijs gericht op het voorkomen dat problemen verergeren (secundaire preventie) en minder op het voorkomen van het ontstaan van problemen (primaire preventie). Het preventieve komt vooral terug in het voorkomen of oplossen van thuiszittersproblematiek, het snel schakelen met hulpverleners, het versnellen van benodigde acties, het 'ontzorgen' van mentoren en de verbinding zijn tussen school en jeugdhulp. Dus niet zozeer het voorkomen van verwijzingen naar jeugdhulp, maar veel meer het voorkomen van zwaardere vormen, en het op een laagdrempelige manier ouders eerder hulp bieden. Deze scholen hebben een kwetsbaardere leerlingenpopulatie dan de reguliere scholen. Dit vraagt om langere en intensievere ondersteuning, ook in de thuissituatie.

Voor alle scholen geldt dat inbedding maatwerk is en tijd kost. Aan het einde van het schooljaar blijkt dat inbedding op een aantal scholen goed is verlopen waarbij de JOS-functionarissen zichtbaar zijn in de school en gevonden worden door onderwijsprofessionals, leerlingen en ouders. Op een enkele school verloopt inbedding moeizamer. Dit heeft te maken met een minder duidelijke, reeds bestaande, ondersteuningsstructuur waarin rollen (voor JOS) niet geheel duidelijk zijn en waar JOS door de overlegstructuur moeilijk dichtbij de mentoren komt. Ook daar waar geen ondersteuningscoördinator is, is een minder sterke verbinding tussen JOS en school. Verbetering van de aansluiting op de ondersteuningsstructuur van de school staat daarmee in sommige gevallen nog op de agenda, evenals het beter zicht krijgen op elkaars functie en gebruik maken van elkaars

expertise. Nagenoeg alle scholen willen er ook voor zorgen dat JOS-functionarissen (nog) beter vindbaar en zichtbaar zijn voor mentoren en docenten. Daar waar inbedding (verbinding JOS-school) minder goed verloopt, blijkt dat de ontwikkeling van inzet op primaire preventie (naast inzet op secundaire preventie) vertraging oploopt. JOS blijft in deze situatie meer inspelen op individuele casussen en minder op preventie richting groepen leerlingen, ouders en onderwijsprofessionals. Succesvolle inbedding van JOS lijkt daarmee voorwaardelijk voor de doorontwikkeling (ofwel verbreding) van preventieve inzet van JOS. Procesbegeleiding is hierbij van grote waarde, bijvoorbeeld om een inhoudelijke koers te bepalen en te behouden.⁵

Concrete opbrengsten op procesniveau:

- Doorontwikkeling van de ondersteuningsstructuur op de pilotscholen door:
 - Kritische blik op bestaande ondersteuningsstructuur
 - Praktische inbedding JOS-functies in ondersteuningsstructuur d.m.v. afspraken over rollen, taken, overlegstructuur, communicatie, verwijzing, instrumenten en registratie (maatwerk)
 - Inhoudelijke inbedding onder begeleiding door koppeling aan leervragen school: wat is voor deze school en voor deze leerlingen belangrijk als het gaat om de verbinding onderwijsondersteuning-jeugdhulp? (maatwerk)
- Preventief (samen)werken aan het voorkomen van (het verergeren van) problemen door vroegtijdig signaleren, (waardoor) snelle inzet van (laagdrempelige) hulp, afstemming met anderen (waaronder ouders/gezin) rondom de leerling, samenwerking binnen en buiten school en kritisch kijken naar (eigen) handelen daarin, en deskundigheidsbevordering en ondersteuning van mentoren en docenten

Deze opbrengsten sluiten aan bij de verwachtingen zoals weergegeven in het plan van aanpak van de projectorganisatie en het theoretisch kader, waarbij moet worden opgemerkt dat tijd en ruimte voor zorgvuldige inbedding nodig is voor het (door)ontwikkelen van preventieve inzet van JOS, passend bij de school. Procesbegeleiding helpt om dit in goede banen te leiden. Met zowel praktische als inhoudelijke inbedding van JOS in de school ontstaat een verbinding tussen professionals en tussen onderwijsondersteuning en jeugdhulp en daarmee het leren kennen van elkaar en van elkaars taal. Door activiteiten als deelname van de jeugd- en gezinscoach VO aan het zorgoverleg en door te adviseren bij een specifieke casus wordt kennis en ervaring vanuit jeugdhulp op relevante momenten ingebracht waardoor een natuurlijke vorm van leren ontstaat. Op sommige scholen is ook een eerste aanzet vanuit JOS tot professionalisering van mentoren en docenten in het algemeen (casusonafhankelijk) gedaan. Door JOS goed te blijven volgen kan in kaart worden gebracht wat dit voor onderwijsprofessionals betekent (opbrengst), zie het advies voor monitoring.

Versterkte sociale basis op school (OUTPUT)

Met de inzet van JOS worden de volgende zes opbrengsten outputniveau beoogd:

1. Verbeterde aansluiting van het onderwijs- en jeugdhulpaanbod in de natuurlijke omgeving van de jeugdige
2. Versterkte ondersteuningsstructuur
3. Versterkt pedagogisch klimaat
4. Meer schoolaanwezigheid, minder uitval
5. Minder inzet van specialistische jeugdhulp
6. Minder verwijzingen naar gespecialiseerde scholen en voorzieningen

Op basis van het onderzoek dat tot nu toe is gedaan kunnen we geen feitelijke uitspraken doen over punt 4 t/m 6. Er zijn wel aanwijzingen voor positieve resultaten gebaseerd op ervaringen, dit komt hieronder aan bod. Verder is kwantitatieve monitoring vanaf de startsituatie en over een lange periode noodzakelijk om ontwikkelingen in aantallen rond verzuim, verwijzingen naar speciaal onderwijs en hulpverlening in beeld te brengen. Zie verder het advies rond monitoring van JOS.

Wat betreft de twee eerstgenoemde opbrengsten kunnen we op basis van de gevoerde gesprekken al wel uitspraken doen. Uit de opgehaalde informatie blijkt dat JOS de ondersteuningsstructuur op scholen versterkt door de verbinding die zij legt tussen onderwijs en jeugdhulp. De verbinding ontstaat door het fysiek aanwezig

⁵ Zie paragraaf 2.4 in de Eindrapportage JOS.

zijn van JOS in de school en het in contact staan met onderwijsprofessionals met relevante inbreng door JOS van specifieke expertise en contacten vanuit de jeugdhulp. Dit zorgt onder meer voor uitbreiding van het hulpnetwerk waar scholen gebruik van maken. Het zorgt ook voor het vergroten van kennis bij onderwijsprofessionals over ondersteuningsmogelijkheden die aanvullend kunnen worden ingezet op wat school kan bieden. Een voorbeeld is het inschakelen van hulp die zonder verwijzing beschikbaar is in het voorveld.

Eveneens een positief resultaat is dat de overgang naar andere school (vo-vo, vo-vso) begeleid wordt en er een zachte landing gerealiseerd wordt. Deze begeleiding kan door JOS van de oude school zijn of door JOS van de nieuwe school opgepakt worden, of door beide (overdracht tussen de preventief ambulante jeugdhulpverleners VO of de jeugd- en gezinscoach VO).

Verder is snellere hulp voor meer leerlingen mogelijk omdat de hulpvraag door inzet van de JOS-functionaris eerder helder is en doordat JOS (bijv. de preventief ambulante jeugdhulpverlener VO) direct en voor enige tijd aandacht aan de leerling (en ouders) kan geven, specifiek gericht op deze hulpvraag. Door de jeugdhulpexpertise die in de ondersteuningsstructuur wordt ingebracht kunnen leerlingen waarvoor geen verwijzing naar de tweede lijn nodig is in hun eigen leefwereld snel en laagdrempelig worden geholpen. Indien er wel een verwijzing nodig is, kan deze in een vroeg stadium worden gegeven omdat er meer en betere signalering plaatsvindt. Ook blijkt uit verschillende casussen (zie ook de geanonimiseerde casus in de eindrapportage over JOS) dat er leerlingen zijn die wél tweedelijns hulp nodig gehad hadden als JOS geen ondersteuning had geboden. In deze situaties is door de inzet van JOS een verwijzing voorkomen.

Daarnaast is de ondersteuning in de context van de leerling een belangrijk resultaat van JOS. Het lukt leerlingen door inzet van de preventief ambulante jeugdhulpverlener VO beter om het geleerde toe te passen in de schoolcontext. Op incidenten in school wordt immers direct ingegaan en leerlingen leren hoe er anders mee om te gaan. Dit concreet aansluiten (en ook snel nadat het plaats heeft gevonden) bij situaties geeft meer resultaat. Zo kunnen er praktische afspraken met school gemaakt worden, kan de ondersteuning soms zelfs korter zijn en leren leerlingen het toe te passen, eerst in school en daarna ook in andere situaties. Tweedelijns hulp kan ook dit doel nastreven maar doordat er meer tijd tussen een incident, voorval of probleem en het bespreken ervan zit én de school niet direct betrokken is, komt het minder aan bij een leerling.

Wat betreft versterking van het pedagogisch klimaat is nog geen duidelijke opbrengst te noemen. Als we een goed pedagogisch klimaat definiëren als de basis om tot leren te komen (goede sfeer, structuur en regels, duidelijke verwachtingen, gevoel van veiligheid, gezien en gehoord worden) dan is het nog te vroeg om hier uitspraken over te doen. Voor een verbetering van het pedagogisch klimaat is inzet gericht op alle onderwijsprofessionals in de school nodig. Ook dit is een aspect waarbij JOS kan aansluiten bij wat de school al doet, het is dus geen verantwoordelijkheid of taak van JOS alleen. Bovendien is JOS nog maar kort geleden begonnen met preventieve inzet gericht op mentoren en docenten. Zodra dit meer ontwikkeld is, is het mogelijk om de vraag over verbetering van het pedagogisch klimaat nogmaals te stellen aan een brede groep respondenten. Zie ook het advies over monitoring van de pilot.

Concrete opbrengsten op outputniveau:

- Verbeterde aansluiting van het onderwijs- en jeugdhulpaanbod in de natuurlijke omgeving van de jeugdige
 - Door ondersteuning van JOS in de context van de leerling, kan de leerling het geleerde/inzicht direct leren toepassen. Later is verbreding mogelijk naar andere situaties (buiten school)
 - Door ondersteuning van JOS bij de overgang naar een andere school (bijvoorbeeld van regulier naar speciaal onderwijs) heeft de leerling een veilige, zachte landing
 - Verlichting van druk op mentoren en docenten doordat hulp snel wordt ingezet

- Verbetering van kwaliteit van het aanbod door het bieden van meer mogelijkheden en het sneller laagdrempelig hulp bieden door de preventief ambulante jeugdhulpverlener VO, passend bij de hulpvraag waardoor verwijzing soms kan worden voorkomen
- Versterkte ondersteuningsstructuur door verbinding onderwijs-jeugdhulp, door inbreng jeugdhulpexpertise en netwerk vanuit JOS

Deze opbrengsten sluiten aan bij enkele verwachtingen zoals weergegeven in het theoretisch kader waarbij verlichting van de druk op mentor en docenten als extra opbrengst naar voren komt. Wat betreft de overige verwachtingen die zijn genoemd in het theoretisch kader kunnen nog geen uitspraken worden gedaan. Hiervoor is het nog te vroeg en/of is ook kwantitatieve monitoring van belang om een volledig beeld te krijgen.

Perspectief voor de jeugdige (OUTCOME)

Met de inzet van JOS wordt op outcomeniveau een versterkte veerkracht en welbevinden van jeugdigen verwacht. Ook is de verwachting dat jeugdigen zich gehoord en begrepen voelen en minder afhankelijk zijn van specialistische hulp. Het is aannemelijk dat jeugdigen die bijvoorbeeld snelle en laagdrempelige ondersteuning van de preventief ambulante jeugdhulpverlener hebben gekregen zich meer gehoord en begrepen voelen, waardoor hun welbevinden is toegenomen. Dit wordt ook zo door JOS-functionarissen ervaren. Het is echter belangrijk om dergelijke ervaringen door leerlingen (en ouders) zelf bevestigd te zien. Zie het advies voor monitoring over het ophalen van dergelijke ervaringen. Daarnaast beschikt de procesbegeleider over ervaringen van enkele ouders en leerlingen die ondersteuning vanuit JOS hebben ontvangen. Wat betreft het aantonen van het minder afhankelijk zijn van specialistische hulp zijn (ook) metingen over langere tijd nodig van het gebruik van deze hulp.⁶

Bij de verwachte outcome moet bovendien rekening worden gehouden met andere factoren dan JOS die een rol spelen in het leven van jongeren. Zo kan een jongere naast hulp vanuit JOS ook in aanraking komen met andere protectieve factoren, buiten school, die een positief effect op de veerkracht en het welbevinden hebben, waardoor specialistische hulp mogelijk minder nodig is. Op dit niveau zijn (in de huidige fase) nauwelijks tot geen concrete opbrengsten te benoemen.

Concrete opbrengsten op outcomeniveau:

- Volgens verschillende JOS-functionarissen voelen jeugdigen die ondersteuning vanuit JOS hebben ontvangen zich over het algemeen meer begrepen, gehoord en hun welbevinden lijkt verbeterd

Deze opbrengsten sluiten deels aan bij de verwachtingen zoals genoemd in het theoretisch kader waarbij we de kanttekening plaatsen dat informatie ontbreekt. Zo is informatie nodig van jongeren en ouders en daarnaast informatie over jeugdhulpgebruik.

⁶ Op basis van ervaringen tot nu toe heeft de procesbegeleider bestaande casussen uit de caseload van de preventief ambulante medewerker VO van JOS uitgewerkt (kwalitatief beeld van de situatie en de aanpak met resultaat en gekwantificeerde de inzet aan de hand van gemiddelde kostprijzen).

3. Adviezen voor de verdere doorontwikkeling van JOS

Het succes van JOS op de pilotscholen zit volgens betrokkenen bij dit onderzoek bij afloop van het eerste jaar in het direct en laagdrempelig benaderbaar zijn van JOS-functionarissen in school, het preventief werken en meedenken op proces-, individueel- en groepsniveau, het zorgen voor korte lijnen en snelle acties/hulp, het schakelen naar en school verbinden met de tweedelijns hulp en hulp in het voorveld, en samenwerking met en monitoring van ingezette hulpverlening. Ook versnelling in casuïstiek, verlichting van de mentor en docenten (bij specifieke veel aandacht vragende casussen), en de drempelverlagende werking voor ouders worden genoemd.

Een ‘beweging naar voren’ met naast de preventieve inzet om te voorkomen dat problemen verergeren ook preventieve inzet om problemen te voorkomen en de basis (pedagogisch klimaat) te versterken is ingezet. JOS richt zich hiermee ook op groepen leerlingen, medewerkers op school en de thuisomgeving. Op verschillende scholen liggen plannen klaar om dit uit te breiden en te verstevigen. Het gaat ook hier om samenwerking en synergie tussen school en JOS om het te bewerkstelligen. Steeds is de vraag wat doet school daarin en wat kan JOS daar aansluitend in bieden? Dit vraagt tijd. Deze verschillende vormen van preventie hebben volgens de leden van de jeugd- en schoolteams een positieve uitwerking op leerlingen en hun omgeving thuis en op school.

De verbreding van preventieve inzet is nog in ontwikkeling en zal, naast gerichte inzet rond inhoudelijke thema’s als de overgang po-vo, het voorkomen van thuiszitten en versterken van de mentor, de koers vormen van de doorontwikkeling op de pilotscholen. De scholen die nu van start gaan zullen dit in eigen tempo volgen waarbij eerst het proces van praktische en inhoudelijke inbedding goed moet verlopen. Factoren die hierbij een bepalende rol spelen zijn de inzet van procesbegeleiding voor een optimale aansluiting bij de leervraag van de school, de reeds aanwezige ondersteuningsstructuur met eventueel meerdere lagen en hulpverleners in school (vso, pro), facilitering vanuit school in tijd en mogelijkheden voor inbedding (aansluiting bij overleg, introductie JOS in school en voor ouders, steun en regie vanuit het schoolmanagement, een fysieke ruimte voor de JOS-functionarissen, en het openstaan voor kennis en ervaring JOS). Verder is het van belang dat betrokken gemeenten en samenwerkingsverbanden zorgen voor bestuurlijke draagkracht. Gemeenten moeten regie nemen om JOS in samenhang met overige jeugdhulp te positioneren, zodat er geen dubbel werk wordt gedaan (bijvoorbeeld rond het aanvragen van tweedelijns hulp). Tot slot zijn er voldoende uren nodig, de jeugd- en schoolteams geven aan dat het huidige aantal uren voldoet maar ook noodzakelijk is om het werk goed uit te voeren. Daarbij wordt wel aangegeven dat er nog een verschuiving in het aantal uren van de jeugd- en gezinscoach naar het aantal uren van de preventief ambulante jeugdhulpverlener zou kunnen plaatsvinden. Deze functies zijn nog aan het uitkristalliseren.

Concrete adviezen voor doorontwikkeling JOS:

- Voor nieuwe scholen die starten met JOS gelden (deels) andere adviezen dan voor scholen die al een jaar met JOS werken. **Voor nieuwe scholen is het belangrijk dat zij tijd en ruimte krijgen voor praktische en inhoudelijke inbedding.** Succesvolle inbedding is belangrijk voor een goede doorontwikkeling van JOS naar meerder vormen van preventie.
- **Procesbegeleiding (voor nieuwe scholen) is belangrijk om te reflecteren op de inhoudelijke aansluiting bij de school** (welke ontwikkelvragen heeft de school zodat JOS maximale meerwaarde kan hebben?) waardoor ontwikkeling beter mogelijk is.
- **Op nieuwe scholen met meerdere onderwijsniveaus en een groot aantal leerlingen is inbedding een grotere uitdaging.** Er zijn meer afstemmingsvraagstukken bijvoorbeeld doordat niet iedereen aan hetzelfde overleg deelneemt. Dit vraagt om extra aandacht voor een goede inhoudelijke en praktische afstemming, communicatie en afbakening van rollen en taken.
- **Nieuwe scholen zullen mogelijk net als in de pilot de volgorde van eerst inspringen bij individuele casussen (secundaire preventie) en daarna uitbreiden naar primaire preventie** bij individuele leerlingen, groepen leerlingen, ouders en onderwijsprofessionals nodig hebben om JOS in te voegen.
- Voor de scholen die al een jaar met JOS werken is het van belang de ontwikkeling van de reeds ingezette ‘beweging naar voren’ te stimuleren, **waarbij preventieve inzet om problemen te voorkomen en preventieve inzet om verergering van problemen tegen te gaan naast elkaar bestaan.** De

verwachting van primaire preventie is een **versterking van de pedagogische basis, door inzet gericht op groepen leerlingen, ouders en onderwijsprofessionals.**

- **Laat scholen ook naar eigen keuze inhoudelijk doorontwikkelen, naar wat past bij de school.** Inhoudelijk is dit bijvoorbeeld de overgang po-vo, het voorkomen van thuiszitten, versterking van de mentor, professionalisering van mentoren en docenten, inzet op schoolspecifieke thema's (armoede, straatcultuur, pesten).
- Het is belangrijk dat **JOS telkens aansluit op wat school al doet** en wat bij de school (leerlingenpopulatie) past, met **vaste gezichten** (continuïteit) en met inhoudelijke procesbegeleiding waar nodig/relevant/op afroep.
- Wat betreft het benodigde aantal uren blijkt uit het huidige onderzoek naar JOS dat ten minste het aantal uren dat in 2022-2023 op de scholen werd ingezet nodig is om het werk goed en flexibel te doen (zowel het direct inspringen bij een casus als dat nodig is als de inzet gericht op meer leerlingen en onderwijsprofessionals). **Het verminderen van uren kan de kracht van JOS afnemen.** Voor verdeling van uren bij uitrol over andere scholen kan data over het gebruik van jeugdhulp van kinderen op de school helpen. Hoe meer kinderen van de school jeugdhulp ontvangen, hoe meer toevoeging het heeft om jeugdhulp preventiever of meer nabij in te zetten.
- **Houdt ruimte voor doorontwikkeling van de functies jeugd- en gezinscoach VO en preventief ambulantlye jeugdhulpverlener VO.** Hierin kan mogelijk een verschuiving in een beperkt aantal uren plaatsvinden, richting de inzet van de preventief ambulantlye jeugdhulpverlener VO. Echter, juist de samenwerking tussen deze functies is belangrijk waardoor het niet zo kan zijn dat de preventief ambulantlye jeugdhulpverlener VO taken van de jeugd- en gezinscoach VO kan opvangen of overnemen. Dat laatste zou de kracht van JOS verminderen.
- Blijf zorgen voor **betrokkenheid van de schoolleider/management bij JOS op school** en tevens **bestuurlijke draagkracht vanuit gemeenten en samenwerkingsverbanden** bij de uitrol van de pilot.
- Zorg voor **gemeentelijke regie om JOS in samenhang met overige jeugdhulp te positioneren.** Hierbij is een goede samenwerking met regionale toegangsteams ten behoeve van verwijzing naar en samenwerking met de tweede lijn belangrijk.

4. Adviezen voor de monitoring van JOS

Om opbrengsten in beeld te brengen is het belangrijk om JOS te blijven volgen. Dit kan op kwantitatieve wijze door langdurig cijfers rond bijvoorbeeld verzuim en jeugdhulpgebruik bij te houden en op kwalitatieve wijze door middel van gesprekken met betrokkenen. Deze combinatie is belangrijk omdat informatie uit gesprekken de cijfers helpen duiden. Daarnaast is het bij kwantitatieve monitoring van belang om met terugwerkende kracht een nulmeting te doen, d.w.z. relevante cijfers te verzamelen over de beginsituatie van de pilot. Vergelijking met de situatie waarin JOS langere tijd werkzaam is, is anders niet goed mogelijk.

De verwachting van de projectorganisatie is dat langdurig verzuim, het jeugdhulpgebruik en het aantal doorverwijzingen naar speciale voorzieningen zal dalen. Dit zijn hoge verwachtingen waarbij - ook met het bijhouden van relevante cijfers - niet met zekerheid kan worden geconcludeerd dat een daling door JOS komt. Bovendien zou het jeugdhulpgebruik ook (eerst) kunnen stijgen, bijvoorbeeld door betere signalering en doorverwijzing. De ervaringen van betrokkenen en het verhaal achter de cijfers zijn dus van groot belang.

Daarnaast is het belangrijk om verschillende respondentgroepen in de monitoring mee te nemen. In het huidige onderzoek zijn door aanpassingen in de onderzoeksaanpak alleen interviews afgenomen bij leden van het jeugd- en schoolteam, de procesbegeleider en de aanbieder. Het is echter ook belangrijk om ervaringen van leerlingen, ouders en onderwijsprofessionals te verzamelen. Wat levert de inzet van JOS volgens hen op? Wat werkt, wat werkt niet en waarom? Deze ervaringen zouden ten minste jaarlijks in beeld gebracht kunnen worden, zodat reflectie en eventueel bijsturing kan plaatsvinden.⁷

In de eindrapportage is reeds een voorstel gedaan voor bij te houden cijfers. Dit voorstel is onder meer gebaseerd op het overleg met de dataspecialist van de NORA. Hieronder geven we dit nogmaals weer en vullen dit aan met respondentgroepen en indicatoren voor kwalitatieve monitoring. We adviseren dit monitorkader voor te leggen en verder uit te werken in een werkgroep met dataspecialisten vanuit de verschillende betrokken gemeenten, de samenwerkingsverbanden passend onderwijs en de aanbieder om tot een gezamenlijk plan te komen. Dit komt overeen met het voornemen van de projectorganisatie, zie p. 11 van het plan van aanpak.

Concrete adviezen voor monitoring van JOS:

- Blijf het project JOS volgen door middel van kwalitatieve en kwantitatieve monitoring en verbindt deze twee vormen van informatie ten behoeve van duiding
- Betrek meerdere respondentgroepen, dus ook leerlingen, ouders en onderwijsprofessionals
- Ontwerp een monitorplan in gezamenlijkheid (dataspecialisten van betrokken gemeenten, projectorganisatie, aanbieder) en verzamel periodiek en alleen noodzakelijke/relevante informatie (zie voorzet volgende pagina)
- Gebruik de informatie voor inhoudelijke reflectie en eventueel bijstelling van het project

⁷ Een eerste aanzet is gedaan door de procesbegeleider waarbij ervaringen van ouders en een enkele leerling met ondersteuning vanuit JOS zijn opgehaald en verwerkt in een visueel.

Kwantitatieve en kwalitatieve monitoring JOS, gebaseerd op het plan van aanpak van NORA

Verzamelen cijfermatige gegevens (per school)				
Verwachte uitkomsten (output)	Indicatoren (output)	Maten	Trend	Bron data
Meer schoolaanwezigheid/minder uitval	Minder thuiszitters	Aantal thuiszitters (langdurig relatief verzuim)	Daling	Leerplicht Swv Scholen
	Minder uitval (vsv)	Aantal voortijdig schoolverlaters	Daling	Leerplicht Swv Scholen
Minder inzet van jeugdhulp (m.u.v. JOS)	Inzet jeugdhulp per school	Aantal leerlingen dat jeugdhulp krijgt per school (ambulante jeugdhulp/jeugdhulp met verblijf)	Daling	Gem/jeugdhulp
		Kosten jeugdhulp per school (ambulante jeugdhulp/jeugdhulp met verblijf)	Daling	Gem/jeugdhulp
	Verschuiving van zware naar lichte jeugdhulp (gem)	Indicaties lichte jeugdhulp	Stijging	Gem/Jeugdhulp
		Indicaties midden jeugdhulp	Daling	Gem/Jeugdhulp
		Indicaties zware jeugdhulp	Daling	Gem/Jeugdhulp
		Duur jeugdhulp (ambulante jeugdhulp/jeugdhulp met verblijf) in maanden	Daling	Gem/jeugdhulp
Minder verwijzingen naar gespecialiseerd(e) scholen/voorzieningen	Minder verwijzingen vso (cl. 4)	Aantal verwijzingen vso (cluster 4), tlv	Daling	Scholen, Swv
	Minder verwijzingen gespecialiseerde voorzieningen (bv OPDC)	Aantal verwijzingen voorzieningen, tlv	Daling	Scholen, Swv
<i>Start met data schooljaar 2021-2022 (zonder inzet JOS)</i>				
<i>Aanvullen met aantal leerlingen per school, per schooljaar</i>				
<i>Aanvullen met registraties per school vanuit St. Groeimee (type, duur, tevredenheid trajecten)</i>				
<i>*Andere optie voor databron is gebruik combi DUO- (Iln per schoolvestiging naar postcode Iln en leerjaar) en CBS-data over jeugdhulpgebruik</i>				
Verzamelen ervaringen betrokkenen per school				
Preventieve inzet JOS (proces) praktische en inhoudelijke doorontwikkeling ondersteuningsstructuur waardoor verschillende vormen van preventieve inzet voor verschillende doelgroepen	Respondenten - leden jeugd- en schoolteam (JOS functionarissen, ondersteuningscoördinator, etc) - schoolleiders		Aanpak Gesprekken	
Verwachte uitkomsten (output en outcome)	Respondenten		Aanpak	
Verbeterde aansluiting/kwaliteit onderwijs- en jeugdhulpaanbod in leefomgeving jongere	- leden jeugd- en schoolteam - onderwijsprofessionals		Gesprekken	
Versterkte ondersteuningsstructuur	- leden jeugd- en schoolteam - onderwijsprofessionals		Gesprekken	
Versterkt pedagogisch klimaat	- leden jeugd- en schoolteam - onderwijsprofessionals		Gesprekken	
Versterkte veerkracht en welbevinden jongeren	- leerlingen - ouders		Gesprekken en vragenlijst na afloop ondersteuning JOS	
Jongeren voelen zich gehoord en begrepen	- leerlingen - ouders		Gesprekken en vragenlijst na afloop ondersteuning JOS	
<i>*Aanvullen met inzet JOS per school (functies, fte) (input)</i>				

* Via de DUO data kun je zien per school in welke postcodes/wijken leerlingen wonen: https://duo.nl/open_onderwijsdata/voortgezet-onderwijs/aantal-leerlingen/aantal-leerlingen.jsp bij 'leerlingen per vestiging naar postcode leerling en leerjaar'. Zo kun je bijv. de scholen uit de pilot opzoeken en zien in welke postcodes/wijken veel van hun leerlingen wonen.

In CBS statline kun je tabellen halen van jeugdhulpgebruik, je kunt zelf filters en uitsplitsingen toevoegen. Bijvoorbeeld: <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85335NED/table?ts=1676281434486> Je kunt dan filteren op leeftijd 12 tot 18 jaar, op wijk uitsplitsen, op verwijzer uitsplitsen etc.

5. Tot slot

Er zijn verschillende projecten zoals JOS in de rest van het land. Zo is er in de regio Rotterdam de ONZE-aanpak⁸. De essentie van deze aanpak is dat met gezamenlijke inzet van een gedragswetenschapper vanuit het samenwerkingsverband, onderwijszorgassistenten, schoolmaatschappelijk werk en het wijkteam versterking van de zeven basisscholen (gelegen in achterstandswijken) plaatsvindt. Expertise, capaciteit en budgetten worden gebundeld en onder regie van de school ingezet voor maatwerk afgestemd op de leerlingenpopulatie. Doelen zijn een sterke school met een sterk team, goede verbindingen met externe zorgpartners, nieuwe werkrouines onderwijs-zorg, en doorontwikkeling tot een structurele aanpak.

Een ander voorbeeld is de inzet van Jeugdcoaches in de regio Den Haag⁹ in scholen voor voortgezet speciaal onderwijs en het orthopedagogisch didactisch centrum. Met de jeugdcoaches die actief zijn vanuit het Onderwijs Jeugdhulp Arrangement-Jeugdcoach is een geslaagd integraal onderwijszorgaanbod tot stand gebracht dat preventie, normalisatie en onderwijscontinuïteit levert voor leerlingen die zonder dit aanbod een groot risico lopen op uitval, zo blijkt uit de ervaringen van betrokkenen. De impact van de jeugdcoaches is daarbij niet alleen van waarde voor de leerlingen, hun gezinnen en toekomstige participatie in de samenleving: ook voor de leerkrachten en scholen is de impact van waarde, leerkrachten voelen zich gesteund en hebben directe hulp bij de hand wanneer nodig, ook in de klas. Een soortgelijk voorbeeld van preventieve jeugdhulp in het speciaal onderwijs is te vinden in de regio Holland-Rijnland.¹⁰

Bij deze voorbeelden vindt financiering plaats vanuit zowel de samenwerkingsverbanden passend onderwijs als de betrokken gemeenten.¹¹ De verhouding hierin is vaak (ook bij andere initiatieven) een vraagstuk omdat initiatieven met jeugdhulp in school (gedeeltelijk) in een grijs gebied plaatsvinden, op het snijvlak van onderwijsondersteuning en jeugdhulp.

Een belangrijk gegeven is dat deze aanpakken vanuit een urgentiebesef en vertrouwen op werkzaamheid zijn ingezet en niet vanuit bewezen effectiviteit. De reden hiervan is de urgentie iets te veranderen in de ondersteuning van leerlingen, juist op het snijvlak van onderwijs en jeugdhulp, waar er iets gemist wordt maar nog geen feitelijk bewijs is dat een initiatief werkt. De aanpakken - uit de zojuist genoemde voorbeelden maar ook andere soortgelijke initiatieven - worden als werkzaam ervaren omdat er, net als bij JOS, tijd en ruimte wordt gemaakt om contact en verbinding te maken met de jongeren die dat nodig hebben (en het gezin) in hun eigen dagelijkse omgeving (school). De JOS-functionaris heeft de tijd en de vaardigheden om echt naar de jongere te luisteren en mogelijkheden te verkennen. Dit maakt het vervolgens mogelijk om snel, gericht en samen (met de jongeren, het gezin en eventueel andere professionals) tot passende oplossingen te komen, desnoods tijdelijk om bijvoorbeeld wachttijden voor andere voorzieningen te overbruggen. Door de ondersteuning in de context van de jongere te bieden lukt het leerlingen beter om het geleerde direct toe te passen op school en ook daarbuiten. De jongere hoeft niet 'uit de situatie gehaald te worden' om elders hulp te krijgen en factoren in het systeem waar de jongere deel van uitmaakt worden direct meegenomen. Ook kan een JOS-functionaris een jongere die ondersteuning heeft gekregen een tijdje blijven volgen, waardoor sneller wordt opgemerkt als het even niet zo goed meer zou gaan. Ook blijkt dat onderwijsprofessionals leren van de jeugdhulpmedewerkers in de school en dat inzet van intensievere zorg soms niet meer nodig is.

⁸ <https://www.oberon.eu/media/cnpjik0b/onze-aanpak-infosheet-a4-1.pdf>

⁹ Van Binsbergen, M.H., Walraven, M., & Van Eck, P. (2023). *Activiteiten jeugdcoaches in beeld. Inventarisatie in het kader van het onderwijs-jeugdhulp-arrangement. Jeugdcoaches in Den Haag, Leidschendam-Voorburg en Rijswijk*. Amsterdam: Kohnstamm Instituut / Utrecht: Oberon Onderzoek en Advies

¹⁰ [Goede voorbeelden jeugdhulp - Op school in Holland Rijnland - YouTube](#) ; <https://jeugdhulphollandrijnland.nl/wp-content/uploads/2021/02/Deelrapportage-Segment-5-Onderwijs.pdf>

¹¹ Daarnaast zijn er andere voorbeelden in het land waarbij geëxperimenteerd wordt met collectieve financiering van zorg in het speciaal onderwijs met als doel meer efficiëntie en effectiviteit. <https://www.oberon.eu/media/qyhnow2s/eindrapportage-zorg-in-onderwijstijd-landelijk-onderzoek-2022.pdf> <https://www.oberon.eu/media/jwbendxd/pilot-zorg-in-onderwijstijd-hartvanbrabant2.pdf>